

Izvirni znanstveni članek/Article (1.01)
 Bogoslovni vestnik 78 (2018) 3,785—795
 UDK: 821.163.6.09-1Kremžar E.:27-312.47
 Besedilo prejeto: 08/2018; sprejeto: 08/2018

Maruša Brozovič

Marijanski motivi v poeziji Elizabete Kremžar

Povzetek: V članku predstavljamo najbolj znano slovensko religiozno pesnico prve polovice 20. stoletja, mater Elizabete Kremžar, uršulinko, ki je ustvarila obsežen opus liričnih pesmi molitev. Poskušamo osvetliti izbiro klasičnih literarnih vrst v drugače ekspresionističnem obdobju in poiskati vzore tradicionalnih oblik. Pri vsebinski analizi se osredotočamo na tri tematska polja: na odnos med pesnico in Marijo, ki je odnos mati – otrok, na marijansko poezijo z motivi iz narave kot pretežni del izbranega opusa in na poezijo, ki opisuje likovna dela ali predvidevamo, da so nastala v povezavi s češčenjem Marije nekega določenega ikonografskega tipa. Prispevek je interdisciplinarno naravnani in uporablja metode in spoznanja teologije in mariologije, intertekstualnosti in klasične literarne analize ter umetnostne zgodovine in ikonografije.

Ključne besede: Elizabeta Kremžar, božja mati Marija, poezija, intertekstualnost, intermedialnost, ikonografija, mariologija

Abstract: **Motifs of Mary in the Poetry of Elizabeta Kremžar**

The main character of this article is the most famous Slovenian religious poet in the first half of 20th century, mother Elizabeta Kremžar, Ursuline, who wrote an enormous opus of lyrical poems-prayers. We try to present her decision to make poetry in classical literary terms, even in the period of expressionism, and find the sources of traditional forms. The analysis of motifs shows three basic topics: first, the relationship between the poet and St. Mary, which is actually a child-mother relation. Second, the Marian poetry in connection with the motifs from nature, which is the main source of inspiration. Third, we examine the poetry in connection with works of arts, especially the poems for which the impact of it is evident or correspond to a specific iconographic type. This research brings the interdisciplinary way of connecting the knowledge and methods of theology and Mariology, intertextuality and classical text analysis, as well as the history of art and iconography.

Key words: Elizabeta Kremžar, God's Mother Mary, poetry, intertextuality, intermediality, iconography, Mariology

1. Uvod: življenje in delo matere Elizabete Kremžar

Mati Elizabeta Marijinega darovanja se je rodila 17. 4. 1878 na Glincah pri Ljubljani kot Ivanka Kremžar. Pri šestih letih je začela obiskovati »vnanjo« šolo pri uršulinkah (za dekleta, ki so stanovala doma) in zgodaj odkrila klic v posvečeno življenje. Na državnem učiteljskišču je maturirala iz matematično-tehnične smeri leta 1902, leta 1908 pa še iz slovenščine. K uršulinkam je vstopila leta 1898 po neke vrste osebnih duhovnih vajah, po temeljitem premisleku ob delu in molitvi. Za odločitev jo je opogumila mentorica mati Stanislava Skvarča, tudi sama pesnica, ki ji je dala tudi spodbudo pri pesniškem ustvarjanju. Mati Elizabeta je bila najprej učiteljica, nato ravnateljica uršulinskega učiteljskišča (od leta 1923), pozneje predstojnica samostana v Ljubljani (od leta 1929), predstojnica za celotno Jugoslavijo (od leta 1931), dokler reda niso izgnali v Škofjo Loko leta 1945. Vse sestre ali učence, ki so jo imele priložnost osebno spoznati v poučevanju ali življenju v skupnosti, pričujejo o njenem veselju do življenja, ki ga je prinašala drugim, o pozornosti in služenju, o spodbudah, o odprtem srcu. Njena pobožnost pred tabernakljem je bila poznana vsem, zelo očitna tudi v pesmih. V osebnem duhovnem dnevniku beremo o izbrani poti veselja in o zaobljubi ljubezni, pa tudi o posebnih božjih dotikih pri obhajilu na sveti večer. Življenje je sklenila 15. marca 1954 v samostanu v Škofji Loki, z zadnjimi besedami kot odgovor na vprašanje, ali še kaj želi: »Boga, Boga, Boga!«.¹

Marija Jasna Kogoj ocenjuje: »Doživljajski in estetski vrh pesništva matere Elizabete je vsekakor evharistična motivika. V delih, ki opevajo Marijo, se pesnica postavi v vlogo otroka, Marija pa je njena Mati.« (2007, 152) Pesnica sama ni videla potrebe po drugih motivih kakor evharističnih in marijanskih, ki človeka bližata Bogu in ga ne tlačita v mračno razpoloženje tega sveta. Samouki pesnici, ki je prvo pesem objavila pri dvanajstih letih, manjka strokovni mentor, ki bi jo spodbudil k novim pesniškim oblikam in izrazom, zato se njeno pesništvo zdi monotono. Pa vendar: pomembna ji je vsebina, ne oblika, tu pa ji ob liričnih nagovorih ljubljene Jezusa, ki prehajajo v molitev, ali ob zaupnih hvalnicah in prošnjah Mariji nimamo česa očitati. Po obliki – in tudi zaradi spevnosti – so njene pesmi blizu Gregorčičevim, včasih spominjajo tudi na Medveda. Napisala je sonetni venec z akrostihom »Slava tebi, Jezus« in šest sonetov sreče kot odgovor Prešernovim sonetom nesreče in Primičevi Juliji. Objavila je pesniške zbirke *Iz moje celice I* (1916), *Cvetje na poti življenja* (1919), *Iz moje celice II* (1923), *Slava sveti hostiji* (1935), posthumno je izšla zbirka marijanskih pesmi *Slava božji Materi* (1969) in *Utrip večne luči* (1974). Zložila je tudi ep *Sveta Hema, korotanski biser* (okrog leta 1938, objavljeno leta 2007) in *Cvet iz Desenzana: velika žena, sv. Angela Merici* (med leti 1935–1940). Poleg tega je prevajala iz francoščine, iz nemščine in iz italijanščine za redovne potrebe. Ker so njene pesmi preproste in spevne, jih danes lahko slišimo uglasbene pri bogoslužju (Hugolin Sattner, Franc Kimovec, Stanko Premrl, Vinko Vodopivec, Jakob Aljaž, Lojze Mav, Matija Tomc, Eleonora Hudovernik). (Fras 1974; Kogoj 2007; Stanonik 2007) V nadaljevanju obravnavane pesmi

¹ Njena biografija je povzeta po člankih: Fras 1974; Jakopič 2003; Kogoj 2007; Stanonik 2002; 2007.

so del tematskih sklopov, posvečenih Mariji v posameznih pesničnih zbirkah: *Rosa Mystica (Iz moje celice I)*, *Marijinih znamenj dehteče kadilo (Iz moje celice II)*, *Nebeški materi (Cvetje na poti življenja)* in poznejši izbor *Materi Mariji (Utripi večne luči)* ter v celoti Mariji posvečena knjižica *Slava božji Materi, venci Marijinih pesmi*.

2. Literarne zvrsti marijanske poezije v opusu matere Elizabete

Kakor je bil psalter »hkrati pesmarica in molitvenik starozaveznega božjega ljudstva« (Gross in Reinelt 1989, 11), se tudi zbirke poezije matere Elizabete Kremžar berejo kakor molitvenik, v katerem pesnica vstopa v osebni odnos z Bogom. Pesmi postanejo molitve, ki so »ubesedeno obračanje k transcendentnemu, kot »Ti« mišljenemu naslovljencu« (Avsenik Nabergoj 2011, 357). V 20. in 21. stoletju se je lirski pesem (religiozne tematike) približala molitvi tako vsebinsko kakor oblikovno in vzpostavilo se je mnenje, da so sodobne pesmi pravzaprav molitve našega časa (357–359).

Psalmi, »religiozna pesem v svobodnih ritmih, ki izpoveduje nekaj spiritualnega, večinoma klic k Bogu« (360), so na svetovno književnost vplivali intenzivneje in trajneje kakor preostale literarne zvrsti Svetega pisma. Sodobna definicija psalma prekine tradicijo razumevanja psalma kot religiozne pesmi in odvzame nujnost personalno razumljenega Boga kot naslovnika. V literaturi 20. in 21. stoletja nas torej ne bodo presenetile pesmi, imenovane »psalmi«, ki se bodo pravzaprav igrale z literarno formo in izpraznile njen sakralni pomen. Med pomembnimi psalmisti so Rilke, Brecht, Celan, Wurfel, Trakl idr. (360–361) Prav obdobje, v katerem ustvarja mati Elizabeta Kremžar, torej (religiozni) ekspresionizem, je v splošnem naklonjeno obliki, ki *a priori* predlaga vzvišeni ton, vsebinsko pa se lahko obrača k presežnemu (npr. A. Vodnik) ali pa je le forma za humanistično tožbo (npr. B. Vodušek) z ironičnim prizvokom. Izbrana pesnica ohranja povezavo z osebnim Bogom in z njegovo materjo, hkrati pa tudi slavnostno dikcijo. Nasprotno od glavnega toka literarnega razvoja, ki pozabi na hvalnice in slavljenje zaradi trpeče izkušnje vojne in duševne izpraznjenosti, je njena glavna naloga pisanja prav slavljenje, poveličevanje, zahvaljevanje in iskanje odnosa z Gospodom.

Ker so mnoge pesmi zaradi preproste ritmične urejenosti in preprostosti besedila uglasbene, bo držalo tudi poimenovanje pesmarica, vsaj v posrednem pomenu. Tako so duhovne pesmi – »lirično, kitično besedilo verske narave« – postale cerkvene pesmi, »namenjene predvsem rabi v krščanskem bogoslužju« (202). Za cerkvene pesmi je značilna poljudnost, ki daje prednost ljudski govorici –, kakor lahko ugotovimo tudi za liriko matere Elizabete Kremžar, saj je njen izraz kljub himničnosti preprost in lahko zapomnljiv, nezapletenost retoričnih figur in vsebinska jasnost pa poslušalcu in pevcu omogočata, da jo ponotranji.

3. Motivi v Marijanski poeziji matere Elizabete Kremžar

3.1 Odnos pesnice do Marije

Kakšen je odnos med pesnico in Marijo, lahko sklepamo iz nazivov, ki ji jih pripisuje. Časti jo zaradi njene vloge v Kristusovem življenju: »Mati božja«, »deviška Mati«, »žalna Mati«. Pripisuje ji številne kreposti: »Najlepša«, »Lepa«, »Velika«, »ena«, »najbolj draga«, »Čista«, »Sveta«, »Mati mila«, »Najblažja«, »Najdražja«, »Najčistejša« in »kraljevsko dostojanstvo«: »Kraljica srca«, »Kraljica maja«, »nebeška Mati«, »majniška Kraljica«, »kraljica naših src«. Uporablja Marijina imena, vezana na dogme ali likovno ikonografijo: »Brezmadežna«, »Imakulata«, »čista Devica«, »Mati z Brezij«, »Marija Pomočnica«, »Pomočnica«, »Mati dobrega sveta«, »Dolorosa«. Največkrat pa jo imenuje svojo mater, ki jo predano ljubi: »moja mati«, »sonce mojih dni«, »Marija, moja ljuba mati«, »veselje naše«, »nebeška vrtnarica«, »solnce naše«, »naš cilj«, »Mati sladka«, »vse moje bogastvo«, »košček raja«, »Mati mila«, »rajski dar«, »čisti cvet«, »spev neba«, »ljubljeni Mati Marija«. Razberemo lahko, da je podlaga pesništva Mariji in o Mariji odnos avtorice do lirskega objekta: pesnica se počuti varno, sprejeto in ljubljeno v materinskem varstvu in vodstvu in k Mariji dviga svoj občudujoči pogled.

Iz Marijine svetopisemske podobe izhajajo nazivi, vezani na njeno materinstvo, posebno o Jezusovem rojstvu (Lk 1–2; Mt 1–2), ko beremo o deviškem materinstvu in o posebnem božjem poslanstvu, in o trpljenju – to se je drugače oblikovalo šele v tradiciji, je pa dopolnitev Marije pod križem (Jn 19,25–27). O Marijinem sočustvovanju na poti Kristusovega trpljenja se je razvila posebna literarna zvrst, *planctus Mariae*:

»Intenziven razvoj in širjenje besedil o Marijinem sočutju, žalovanju in joku ob Jezusovem križu izhajata iz obhajanja krščanske liturgije, ljudske pobožnosti, duhovnosti samostanskih skupnosti, pa tudi razvoja srednjeveškega gledališča. Tudi samo obhajanje maše in najpomembnejših praznikov vključuje nekatere dramaturške prvine.« (Avsenik Nabergoj 2017, 658)

Marija sočustvuje z Jezusom, mati Elizabeta pa v pesmih »Dolorosa«, »Pred celico mrjo kostanji« in drugod z Marijo.

Marija Kraljica je priljubljen motiv v slovenskih ljudskih legendarnih in nabožnih pesmih in v slikarstvu, podlago pa najdemo že v marijanski tipologiji Stare in Nove zaveze, v kateri Marijo prepoznamo kot Kraljico mater, ki ima na sina velik vpliv (npr. Batšeba – Salamon) ali kot Kraljico priprošnjico svojega ljudstva, ki pri kralju izprosi milost (npr. Ester). Za Marijo velja *numquam satis*, ko ji pripisujemo kreposti, vrline in lepoto. Takšno jo dojema tudi mati Elizabeta in ne skopari z izrazi časti in s presežniki. Nekateri izrazi so vzeti iz likovne ikonografije, ki temelji na dogmi o brezmadežnem spočetju, drugi so vezani na vero v Marijino pomoč in sredništvo, ki sta posebno izrazita v Marijinih romarskih središčih. Zdi se, da je pesnici najbližje prav največje, Brezje, saj se Marije Pomagaj in Marije z Brezij spominja v več pesmih. Teološka podlaga za vernikovo dožemanje Marije tudi kot ne-

beške matere, ki se je do časa matere Elizabete že dodobra utrdilo in je že samo po sebi značilno za slovenski kulturni prostor, kakor pričajo številna Marijina romarska središča, pesmi in likovna dela v sleherni cerkvi, izhaja iz izročitve Kristusove matere v varstvo učencu, ki ga je ljubil (Jn 19,25–27).

V pesmi »Ti mati in jaz – tvoj otrok« (*Iz moje celice I*, 97–98) pesnica naniza številna retorična vprašanja, ki patetično poudarijo odgovor, enak na vsako vprašanje: »Zakaj bi pač tako ne bilo? / Ti mati in jaz – tvoj otrok.« Odnos izpove tudi v pesmih »Ko pride majnik«, »Kraljici maja«, »Pod celico mrjo kostanji«, »Dolorosa«, »Materi«, »Pred tvojo sliko« (vse *Iz moje celice I*); »Ti večni praznik moj«, »Mati božja misli name«, »Ti spev si moj!« (*Iz moje celice II*); »Brezmadežna«, »Ves dan pri tebi«, »Ti moja mati, jaz tvoj otrok!«, »Marija – moja Mati« (*Cvetje na poti življenja*). Tudi pesem »Materi + 9. 5. 1916« (*Iz moje celice II*, 101), ki je žalostinka za umrlo materjo, se preobrne v božje otroštvo: »Sirota jaz nisem več. / Dobila sem Mater, kako sem vesela.« V opusu najdemo tudi priložnostne kongregacijske pesmi, ki poudarjajo Marijo Brezmadežno in omenjajo njen častni znak – svetinjico in večno zastavo (»Poznate njo«, »Marijin dan«, »Brezmadežna«, »Ves dan pri Tebi« – vse *Cvetje na poti življenja*), slavnostno sprejetje pod Marijino materinsko varstvo.

3.2 Marija in podobe iz narave

Odnos otroka, ki občuduje svojo mater, jo spoštuje in časti, pesnico vodi v slavilne pesmi z motivi iz narave, ki so nekatere prav otroško preproste. Ne gre spregledati, da je bila pesnica učiteljica, avtorica proslav in slavnostnih akademij, na katerih so nastopali učenci. Iskrenost, preprostost in ritmičnost omogočajo lahko zapomnljivost deklamatorjem, takšne pesmi so pa tudi primerna besedila za uglasbitev v liturgične namene ali za praznične slovesnosti. Mati Elizabeta je veliko pesmi (ne le z Marijinim motivom) tudi prevedla iz nemščine – glasba se je ohranila, nemško besedilo pa je dobilo slovensko različico. V prevedenih uglasbenih pesmih je verz preprost, prav tako besedilo.²

Motiv narave se pogosto vpleta v Marijine pesmi. Narava pesnico spodbuja k slavljenju božje Matere. Nastale so (spontane) slavilne pesmi, ki z vedno istimi agensi pred Marijo polagajo darove. Resničnost narave je simbol vseobsežnosti slavljenja, češčenja in hvale, ki ga izraža mati Elizabeta svoji Kraljici. Zgled slavilne pesmi naj bo pesem »Kraljici maja« iz zbirke *Iz moje celice I* (1916, 85–86).

² Med prevajanimi avtorji so Karl Greith, Peter Greisbacher, Rudolf von Weis-Ostborn. Prevodi so dostopni v rokopisnih zvezkih zapuščine matere Elizabete Kremžar v uršulinskem arhivu v Ljubljani. Hvala s. Marti Triler OSU za pomoč pri iskanju in urejanju virov in za koristne razlage o redovnem življenju in ustvarjalnosti, ki so odprle širšo sliko o obravnavani tematiki.

»Zelenje novo nosi plan,
ornat dehteč nadela je ravan,
s prijaznih leh cvetlic nebroj
pozdrav pošilja svoj
Kraljici maja.

V cvetočem grmu slavec sanja,
v večerni mrak
pošilja spev, mehak, sladak,
Najlepši ga poklanja:
Kraljici maja.

Ves log dehti, živi, se giblje,
pomlad zeleno bilje giblje,
li v lahnih valih se priklanja,
priklanja ljubko in pozvanja
Kraljici maja.

Raz nebni svod ognjeno solnce gleda
in z mehkim prstom po dobravi piše,
ime Marijino v zelenje riše,
na bilki vsaki, glej, blesti beseda:
Kraljici maja.

Kraljici maja poje širni svet,
ji sije sonce, klije nežni cvet;
Kraljici maja tisoč src gori,
ljubezen vroča ji poklanja dar,
prižiga večno luč ji pred oltar
in tisoč ust prisego govori,
ki dan na dan doni do raja:
»Otrok sem tvoj, Kraljica maja!«

Sorodnih pravkar navedeni pesmi je v pesničinem opusu precej. Marijo slavijo hribi, sonce in zvezde (npr. »Tebi, Marija!« (*Iz moje celice 1*, 75), »Kako si nam draga« (*Cvetje na poti življenja*, 7), »Slava Mariji« (*Slava božji Materi*, 103)), ptice in cvetlice (»Za eno«, »Kraljici maja« (*Iz moje celice 1*, 83; 85), »Najlepši – naš ave!« (*Iz moje celice II*, 97)), ki so lahko nosilke posebnih simbolov Marijinih lastnosti (»Rožniven-ska« (*Utripi večne luči*, 124), »Ti spev si moj« (*Iz moje celice II*, 99)). Najrajši ima lili-je (limbarje), poleg njih pa beremo tudi o narcisah, jasmínu, hortenzijah ter o poljskih šmarnicah in marjeticah. Kakor vidimo, prevladuje cvetje bele barve, ki je simbolna nosilka čistosti, nedolžnosti, deviškosti. Stanonikova predlaga: »da semantika cvetja dobiva duhovni pomen, kar pesnico približuje pesništvu Antona Vodnika« (2004, 272). Sprašuje se, »ali je mogoče m. Elizabeto kljub strogo klasični grajeni kitičnosti njenih pesmi uvrstiti v njej sodobno strujo katoliškega ekspresionizma«. Pri Vodniku ekspresionistično-simbolistični izraz, pri njej tradicionalno-klasični, imata pa soroden vsebinski temelj. Srebrnojasne zvezde, zelena dobrava, srebrni studenček, ave zvo-

nov, angeli in cvetoči gaji so nekateri preseki njunega semantičnega polja, bistveno razliko pa vidimo v stvarnosti: pri Vodniku motivi vodijo v hrepenečo mistično zabrisanost, pri Kremžarjevi v hvaležno realnost stvarstva. Največ izrazne bližine med njima lahko beremo v pesmi »Imakulata« (*Iz moje celice 1*, 88), predvsem na podlagi gostobesednosti in spajanja svetlobe, barve, zvokov v primerne mistične okoliščine za češčenje Brezmadežne.

V pesmi »Rožnivenska« (*Utripi večne luči*, 124) v prvi kitici splete vence cvetja, v naslednjih pa razloži njihovo simboliko: bele rože so simbol čistosti, rdeče rože simbol materinih bolečin, zlate rože simbol kraljevanja. Podobne vence srečamo v slovenskih ljudskih legendarnih pesmih, v katerih je vloga obrnjena: Marija plete vence raznovrstnih rož za različne stanove – možem »belo lilijo«, ženam »rumeno lilijo«, fantom »zeleni rožmarin«, dekletom »rdeče gartrože«, otrokom »rdeče nageljne«, da bi bili deležni raja (»Vnebovzetje Marije«, Štrekelj 1904–1907, pesem 6518).

Majnik je v pesmih personificiran in na Marijin oltar polaga svoj razcvet. Hkrati je živ in simbol radosti, ki se budi v pesničini duši ob pomladnem prebujanju slavljenja. V pesmi »Majnik« (*Slava božji Materi*, 32) se »sprehaja v belih sandalih«, »v suknjici zlati, z nežnimi prstki, šopke pripenja, prižiga, vpleta, strune navija, peti uči: Ave, Marija!«, skratka: častilec nebeške Matere. Sorodno tudi v pesmi »Tebe čaka ...« (*Iz moje celice 1*, 80–81), v kateri je personificirana »vigred«.

V opusu najdemo tudi pesmi, v katerih Marijo slavijo časi narave. Pesnici je predvsem blizu noč z zvezdami, vendar tudi jutro, zarja in opoldanski zvon častijo Marijo (npr. »Marijo nam pokaži, raj!« (*Iz moje celice II*, 94), »Kako si nam draga« (*Cvetje na poti življenja*, 7)). Tako se posveti in časti Mati v vsaki uri dneva, kakor to poznamo iz ljudskih naštevalnih molitev/pesmi, v katerih se prešteje vsaka ura (do dvanajst), ko Marija spleta venec in ga daruje Jezusu (Kumer 1988, 39). Minevanje časa je hkrati tudi simbol minevanja človeškega življenja in v pesmi »Ob Marijini roki« (*Slava božji Materi*, 88) mati Elizabeta motiv večera spretno nadgradi v spraševanje o svoji lastni smrti, o večeru življenja in o sklepni prošnji za Marijino pomoč v smrotni uri.

»Lepa je bila narava tedaj,
ko jo je sonce polno zlatilo;
lepša, čarobnejša pa je sedaj,
ko se za gore visoke bo skrilo.

/... /

Kakšen življenjski večer pač bo moj?
Bo li kaj luči, sonca in petja?
Bo li pokojno nebo nad menoj?
Bo li ob zadnji stezi kaj cvetja?

Kakor Bog hoče in kar mu je všeč,
klanjam modrosti se sveti, globoki:
to bi mi bila sreča vseh sreč:
da bi odšla ob Marijini roki.«

Poleg slavnih pesmi, ki uporabljajo motive iz narave, v opusu beremo tudi pripovedne utrinke iz narave, primere človeškega življenja. Takšen je bršljan, ki korrenini v naravi kakor pesnica v veri v Marijo (»Bršljan«, *Iz moje celice 1*, 92–93); takšen je srobot, ki gleda nebeško Mater in v njej najde zavetje (»Srobot«, *Slava božji Materi*, 87); takšen je ptiček, ki si gnezdo splete ob njeni kapelici (»Pri nebeški materi«, *Slava božji Materi*, 93),³ in kanarček, ki noče zapeti pesmi, dokler ne pride majnik in z njim čas za češčenje Marije (»Kanarček«, *Iz moje celice 1*, 78–79). Vsi ti simboli posredno in nato v sklepnih kiticah še eksplicitno ali celo z didaktično noto opominjajo na pravi odnos do božje Matere, na zaupanje v njeno varstvo in na hrepenenje po njeni materinski bližini.

3.3 Likovna dela kot navdih za pesmi z motivom Marije

Mater Marijo, ki ji mati Elizabeta piše pesmi, doživljamo zelo stvarno. Takšen vtis naredijo tudi eksplicitne reference v zvezi z likovnimi deli, pred katerimi pesnica poživlja svoj odnos z božjo Materjo, pred njo moli, jo slavi in občuduje ali pa išče tolažbo.

Pesem »Če gledam v tvoj mili obraz« (*Slava božji Materi*, 78) je M. E., kakor je podpisana na rob, »naredila na smrtni postelji 1926«, ki pa še ni bila usodna.⁴ V zadnji kitici piše:

»Marija, ko v kipu stojiš pred menoj,
z lepoto si vso me prevzela;
o kaj, ko poklekнем kdaj tam pred teboj,
kako bo vsa duša zapela:
Marija, Marija, kako si lepa!«

Lepoto Marije, ujeto v kip, mati Elizabeta občuduje tudi v pesmih »Dolorosa«, »Brezmadežna«, »Slava tebi, o milostna, Brezmadežna«. Vse naštete pesmi so sestavljene iz ikonografskih atributov posameznega tipa upodobitve Marije. V »Dolorosi« (*Iz moje celice 1*, 89–90) »tok solza, mečev sedem«, v resnici pa je to *pietà*, Marija z mrtvim Sinom v rokah: »Ž njo pokrijem krono ostro, / ki jo nosi mrtvi Sin, / ran petero ž njo odenem, / da ne vidiš njih globin. /... / lepa s Križanim v rokah.« Ta pesem in pesem »Pod celico mrjo kostanji« (*Iz moje celice 1*, 87–88) izpovedujeta sočustvovanje z žalostno Materjo Božjo: v prvi jo pesnica želi potolažiti s cvetjem in ob njej najti moč za prenašanje svojih križev, v drugi ji prinese jesenski cvet, rdeč nagelj, da bi Doloroso potolažila v njeni žalosti. Prava Žalostna Mati Božja je opisana v pesmi »Ves dan pri tebi« (*Cvetje na poti življenja*, 16–17): »V trpljenju me tolaži tvoja slika, / pod križem stojiš, na križu tvoj Sin, /... / trpeti

³ »Na samostanskem vrtu, dragi ptiček, / v kapeli lurški gnezdo si pozidal / tik poleg blažene Device, / da bi te človek zanj zavidal.« Na uršulinskem vrtu je stala kapelica lurške Matere Božje. Sklepamo lahko, da je to upesnitev motiva iz narave, ki ga je avtorica neposredno doživela. Tudi »Majnik v gozdu« (*Slava božji Materi*, 37), pesem, v kateri mati Elizabeta predstavi katedralo v naravi, bi lahko bila navdihnjena prav pri lurški kapelici, postavljeni leta 1886, pred katero je bil urejen smrekov drevored. (UALJ 1927)

⁴ O tem je napisala tudi pesem prigodnico »Nisi zrela«, »po 16-mesečni bolezni, ko nisem smela v nebesa« (UALJ 1926).

s teboj mi je odlika.«⁵

Pogosto ubesedeni likovni tip je Brezmadežna v kombinaciji z Apokaliptično ženo. Njun preplet je značilen za slovensko okolje (Menaše 1994), mati Elizabeta pa jo naslika v pesmih »Brezmadežna« (*Cvetje na poti življenja*, 14–15), »Slava tebi, o milostna, Brezmadežna« (*Slava Božji Materi*, 11; 13). V prvi, ki je resda kongregacijska, saj lirski subjekt s ponosom nosi Marijino svetinjo, so motivi ikonografskega tipa Apokaliptične žene: »limbar bel v deviški roki tvoj, /... / na zemski obli ti počiva noga, /... / zlat zvezdni venec glavo ti obkroža. Slava tebi« (*Slava božji Materi*, 11). Opira se na motive Brezmadežne/Apokaliptične žene: »je pod tvojimi nogami / hladne lune obla bleda /... / Dvanajst zvezd ti spleta venec / ter oznanja tvojo slavo, / ker ti strla, vsa deviška / kači si strupeno glavo.« Kip s temi atributi (le da je namesto lune zemeljska obla) lahko vidimo na hodniku uršulinskega samostana v Ljubljani.⁶ Naslednja, »O milostna, Brezmadežna« (*Slava božji Materi*, 13), je sorodna prejšnjima, a ponovno z iteracijo atributov: stoji na zemeljski obli, v desnici drži lilijo, nad njo je dvanajst zvezd. Cerkev Svete Trojice ima med oltarnimi slikami, ki se menjujejo v velikem oltarju, sliko Brezmadežne: stoji na zemeljski obli in na luninem kraju, v rokah drži belo lilijo, okrog glave ji sije dvanajst zvezd, angeli pa jo občudujejo z leve in z desne. Kakor torej vidimo, ni nujno, da je imela mati Elizabeta pred očmi točno določeno podobo, ki jo je lahko zrla, temveč je svojo vizijo Marije oblikovala v skladu s svojimi poudarki. Kljub temu lahko rečemo, da so umetniška dela dala pomemben impulz ustvarjanju obravnavane motivike.

V pesničinem marijanskem opusu najdemo tudi besedilo, ki se neposredno povezuje z umetnino, hranjeno v uršulinskem samostanu v Ljubljani. »Kraljica miru« (*Utripi večne luči*, 122) govori o milostni podobi Kraljice miru (okrog leta 1736), ki jo lahko vidimo v jugovzhodni kapeli cerkve Svete Trojice. Privabila je številne molivce, o tem so pričale votivne slike naokrog (Resman 2011, 74–75), mati Elizabeta pa v njena usta polaga te besede: »Pridite k meni, rešila vas bom! / V mojih rokah je konec gorja, / je mir sveta.« Verniki ji odgovarjajo: »Mati, prihajamo! Naši domovi / tebi naj bodo vsi posvečeni, / naša ognjišča, naše družine / z rožnim vencem varno okleni! / V svoje Srce naš narod zapri, / varuj ga ti!« Marija in otrok Jezus v naročju držita več rožnih vencev, materinska tematika pa se steka v domovinsko, v duhu molitve.

Nekatera likovna dela so samo omenjena – v naslovu ali refrenu, vsebina pesmi pa ne ustreza likovni podobi, temveč je molitev k Mariji s posebnim nazivom ali pa slavljenje njene podobe, ki presega resničnost tostranske upodobitve z večnostnim obstojem in nebeško naravo naše Gospe. V ta vsebinski krog sodijo: »Mati

⁵ Težko bi točno določili likovno delo, na katerega se navezuje pesnica. V uršulinskem samostanu in v cerkvi Svete Trojice so res dela s to tematiko: Pietà (iz ok. 1430–1440, levo v prezbiteriju cerkve), Žalostna Mati Božja (z enim mečem, hranjena v predprostoru zakristije cerkve) in Mati Žalostna s Križanim (v zakristiji).

⁶ V zvezdah so pritrjene žarnice. Mati Elizabeta je za proslavo z naslovom »Marijin venec« predlagala: »Marijin kip. Okoli je naprava, kamor natikajo deklamovalci zlate zvezde ali prižigajo žarnice.« (UALJ, brez letnice (okrog 1919))

dobrega sveta«, »Marija Pomagaj« (*Slava božji Materi*, 55; 112), »Brezjanski Mariji« (*Utripi večne luči*, 127) in pesmi iz cikla »Marija, Slovencev kraljica« (*Slava božji Materi*, 114–116), ki vsebuje pesmi o slovenskih romarskih krajih in nago-varja vsako podobo posebej, vendar s skupno vsebino: s slavnim uvodom in z osrednjo prošnjo za varstvo.

Opisovanje Marijine lepote na likovnem delu pesnica uporabi kot metaforo za odnos med njima: V pesmi »Pred tvojo sliko« (*Iz moje celice 1*, 94) se že spušča noč in slika ni več vidna, pa vendar: »Če v luči ne, se v slutnji zlati / spoznata mati in otrok.« Assumpta (*Utripi večne luči*, 121) ponazarja razdaljo med tem svetom in nebesi, ki pa bo presežena: »Jutri, jutri, ljuba Mati, / bo v nebesih tvoj otrok!« Vnebovzeta v tej pesmi pomeni samo motiv oddaljenosti in časovne distance, prostora med že in še-ne. Tudi v pesmi »Tvoja slika« (*Slava božji Materi*, 77), v kateri mati Elizabeta pesem molitev začne tako: »Če v sliko tvojo, Marija, / potaplja se moje oko, / izginja pred mano zemlja, / odpira se duši nebo.« In v občudujoči pesmi »Imakulata« (*Iz moje celice 1*, 88): »Draga, najdražja mi slika je Tvoja: / Imakulata, saj mati si moja!«

4. Sklep

Uršulinka in pesnica, mati Elizabeta (Ivanka) Kremžar, najbolj znana religiozna avtorica prve polovice 20. stoletja, še danes po svojih uglasbenih pesmih nagovarja vernike k češčenju. S svojim pesništvom v tok literarne zgodovine ne prinaša novosti – ne na oblikovni ne na vsebinski ravni: v izrazu sledi klasičnim oblikam, preprostim rimanim verzom in kiticam, ki omogočajo uglasbitev. S tem lahko »opravičimo« neizvirnost oblik in vztrajanje v vedno istem slogovnem izrazu. Poleg uglasbitve je dejavnik klasičnosti še pisanje za svečane priložnosti, ki so zahtevale posebno slavnostno dikcijo in himnično obliko.

Na vsebinski ravni v pesmi z marijansko motiviko mati Elizabeta ne vnaša novih in izvirnih referenc, povezanih z božjo Materjo, ampak sledi že utrjenim podobam, ki so blizu tudi bralcem. Odnos med lirskim subjektom (pesnico) in lirskih objektom (Marijo) je odnos otrok – mati. Elizabeta se pomanjša v najmanjšega otroka, ki zaupljivo materi prinaša prošnje, zahvale, jo občuduje in kiti s cvetjem. Prepознаva jo v naravi in v lepoti likovnih del. Preigrava simboliko cvetja in vtise iz narave, ki so simboli človeškega življenja in verovanja. V tem se dejansko približa simbolizmu, vendar klasičnost izraza pesmi postavi v okvir časa pred ekspresionizmom. V odnosu do likovnih del, ki so (lahko) bila navdih za poezijo, ugotavljamo, da je nemogoče trditi za katerokoli likovno podobo, ki jo je mati Elizabeta imela možnost videti (in teh v uršulinskem samostanu v Ljubljani ni malo!), da je neposredni odmev molitve pred sliko ali kipom. To naj nas ne moti – spoj več del v ikonografski tip in zatekanje k Mariji, ki obstaja za vsemi temi človeku dojemljivimi podobami, pesnici zadoščata, da čuti njeno živo navzočnost, varstvo in blagoslov.

Kratice

UALJ – Uršulinski arhiv v Ljubljani.

Reference

Arhivski viri

UALJ, 1927, *Fotografija Lurške kapele*, Fotografiska zbirka Uršulinskega arhiva v Ljubljani.

---, 1926, *Prigodica »Nisi zrela«*. Rokopis v zapuščini Elizabete Kremžar Uršulinskega arhiva v Ljubljani.

---. B. I. (okrog 1919). Scenarij proslave »Marijin venec«. Tipkopis v zapuščini Elizabete Kremžar Uršulinskega arhiva v Ljubljani.

Druge reference

Avsenik Nabergoj, Irena. 2017. Marijino sočutje in žalovanje v srednjeveških meditacijah in dramtizacijah evangelske pripovedi o pasijonu. *Bogoslovni vestnik* 77, št. 3–4:655–669.

---. 2011. *Literarne vrste in zvrsti: Stari Izrael, grško-rimska antika in Evropa*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Fras, Simona. 1974. Oris življenja in dela. V: *Utripi večne luči*, 5–49. Ur. Simona Fras. Ljubljana: Uršulinski provincialat v Ljubljani.

Gross, Heinrich, in Heinz Reinelt. 1989. *Psalmi: Besedilo in razlaga*. Prev. Jože Krašovec. Celje: Mohorjeva družba.

Jakopič, Bogo. 2003. M. Elizabeta Kremžar (1878–1954). V: *Mohorjev koledar 2004*, 277–280. Ur. Matija Remše. Celje: Mohorjeva družba.

Kogoj, Marija Jasna. 2007. Ivanka Kremžar – m. Elizabeta (1878–1954): Vzgojiteljica, učiteljica in religiozna pesnica. V: *Pozabljena polovica: Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, 150–153. Ur. Alenka Šelih. Ljubljana: Tuma, SAZU.

Kremžar, Elizabeta. 2007. Ema – Korotanski biser. Na življenjski poti. V rajski slavi. *Ema Krška: Hagiografije*. Ur. Jože Faganel. Celje: Mohorjeva družba.

---. 1969. *Slava božji Materi*. Celovec: Slomškova založba.

---. 1964. *Bog, vir veselja*. Ljubljana: Vinko Furlan.

---. 1935. *Slava sveti hostiji*. Ljubljana: Jugoslovanski uršulinski provincialat.

---. 1923. *Iz moje celice*. Zv. 2. Ljubljana: Uršulinski samostan.

---. 1919. *Cvetje na poti življenja*. Ljubljana: Uršulinski samostan.

---. 1916. *Iz moje celice*. Zv. 1. Ljubljana: Uršulinski samostan.

Kumer, Zmaga. 1988. Na sred vasi en križ stoji. 3 deli. *Cerkveni glasbenik* 81:36–42; 62–66; 81–86.

Menaše, Lev. 1994. *Marija v slovenski umetnosti: Ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*. Celje: Mohorjeva družba.

Resman, Blaž. 2011. *Uršulinke v Ljubljani*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Stanonik, Marija. 2007. M. Elizabeta Kremžar: 1878–1954. V: *Ema Krška. Hagiografije*, 190–194. Ur. Jože Faganel. Celje: Mohorjeva družba.

---. 2004. *Žuborenje: Poezija slovenskih uršulink*. Ljubljana: Družina.

---. 2002. Prispevek uršulink k slovenskemu leposlovju. V: *Tristo let ljubljanskih uršulink*, 277–299. Ur. Marija Jasna Kogoj. Ljubljana: Družina.

Štrekelj, Karel. 1904–1907. *Slovenske narodne pesmi*. Zv. 3. Ljubljana: Slovenska matica.

Veider, Janez. 1944. Slike v uršulinskem samostanu v Ljubljani. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 20, št. 1–2:98–136.